

полопонлари ва баъзан мевалар билан ҳам озиқланиб аҳолига ўз зарарини етказиши мумкин [1].

Хулоса Республикамиз туманларида уй мушукларида гельминтологик текширишлар илк марта амалга оширилди. Уй мушукларига нисбатан дайди мушуклар кўплаб гельминт инвазиясининг асосий кўзгатувчиларидан бири ҳисобланади.

Шундай қилиб, аҳолини санитар гигиеник қоидаларга тўлиқ амал қилиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Уй мушугини сақлайдиган ҳар бир хонадон ўз вақтида мушукларини ветеринария кўригидан ўтказиб туриши лозим, шунда одамлар ва уй ҳайвонларининг гельминт инфекциялари билан зарарланишининг олдини олган бўлади.

Адабиётлар

1. Бердибаев А.С. Қорақалпоғистон йиртқич сут эмизувчилари (Mammalia: Carnivora) гельминтлари.: Дисс. ... био. фан. фалсафа. докт. (PhD) – Нукус: 2021, -С.156.
2. Дубинина М.Н. О биологии и распространении *Diphyllbothrium erinacei* // Зоологический журнал. – Москва: 1951. 30. Вып. 5. –С. 421.
3. Котельников Г.А. Гельминтологические исследования животных и окружающей среды. - М.: «Колос», 1984. -С. 3-4.
4. Козлов Д.П. Определитель гельминтов хищных млекопитающих СССР. -М.: «Наука». 1977.
5. Матевосян Е.М. Дилепидоидеа-ленточные гельминты домашних и диких животных. // «Основы цестодологии», Изд-во АН СССР. – Москва: 1963. - Т.III. –С. 687.
6. Рыженко Г.Ф. К вопросу о дефинитивных хозяевах *Spirometra erinacei* europaei. Бюлеть ВГИС. -Москва: 1969. Вып. 2. - С. 89-91.
7. Солдатова А.П. К изучению цикла развития цестоды *Mesocostoides lineatus* (Goeze, 1782), паразитирующей у хищных млекопитающих. Докл. АН СССР, нов. сер. – Москва: 1944. 45 №7. -С. 330-332.
8. Скрябин К.И. Методы полных гельминтологических вскрытий позвоночных, включая человека. -М.: МГУ, 1928. –С. 45.
9. Schulz R. Zur Biologie des Bandwurmes der Karnivoren *Dipylidium rossicum* Skrjabin, 1923. // Zbi. Bakteriол., I. Abt. Orig., 112, 1929. -Р. 262-266.

РЕЗЮМЕ. Уй ва дайди мушукларда 7 тур цестода синфига мансуб гельминтлар қайд этилди. Улар 1 тип, 1 синф, 2 туркум, 4 оила, 7 авлодга мансуб эканлиги маълум бўлди. Тадқиқотлар натижасида, текширилган 37 нусха уй ва дайди мушукларда 7 турдаги цестода синфига мансуб гельминтлар билан зарарланганлиги аниқланди.

РЕЗЮМЕ. Были зафиксированы 7 видов гельминтов принадлежащие классу цестод у домашних и уличных кошек. Выявлены что они относятся к 1 типу, 1 классу, 2 отрядам, 4 семействам, 7 родам. В результате обследования 37 домашних и уличных кошек была выявлена их зараженность 7 видами гельминтов принадлежащих классу цестоды.

SUMMARY. 7 types of helminths belonging to the cestode class were recorded in domestic and domestic cats. It turned out that they belong to 1 type, 1 class, 2 genera, 4 families, and 7 genera. As a result of the research, it was found that 37 examined specimens were infected with 7 types of helminths belonging to the cestode class in domestic and domestic cats.

ZINGIBER OFFICINALE. L GA BOTAİK TAVSIF

D.N.Kadirova – *biologiya fanlari nomzodi, dotsent*

Termiz davlat universiteti

Tayanch soʻzlar: Zingiber officinale L., tarixi, tur, dunyo, ilmiy, botaik, tavsif.

Ключевые слова: Zingiber officinale L., история, тип, мир, наука, ботаника, описание.

Key words: Zingiber officinale L., history, type, world, scientific, botaic, description.

Kirish. Zanjabilning bargli novdalari bir metr balandlikda oʻsadi. Barglari 6–12 (15-30 sm) uzunlikda, choʻzilgan, ikki vertikal qatorda navbatma-navbat joylashgan va poyani oʻrab turgan gʻiloflardan paydo boʻlgan. Gullar qalinligi taxminan 1 sm va uzunligi 2-3 sm boʻlgan zich konusga oʻxshash pogʻonalarda joylashgan boʻlib, ular bir-birining ustiga tushgan yashil barglardan iborat [1:64].

Zanjabilning isteʼmol qilinadigan qismi - bu ildizi, koʻpincha "zanjabil ildizi" deb nomlanadi. Koʻp yillik hisoblangan bu oʻsimlik, asosan tropik va subtropik oʻikalarda keng tarqalgan. Vatani Janubiy Osiyo boʻlib, hozir u Xitoy va Hindiston, Indoneziya va Avstraliya, Gʻarbiy Afrika, shuningdek, Yamayka va Barbados orollaridagi tropik va subtropik hududlarda oʻstiriladi. U ortiqcha vazndan tez va oson xalos boʻlishda samarali natija berishi bilan birga shamollash va boshqa kasalliklarning oldini olishda ham juda foydali.

Koʻzga tashlanadigan ildizlar tolali ildiz tizimini hosil qiladi. Zanjabilning poyasi tik, dumaloq shakllangan boʻlib, muqobil, tor - qariyb 1 sm uzunlikdagi choʻzinchoq chiziqli barglari bambuk barglariga biroz oʻxshash boʻladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. *Zingiber officinale* L.ning introduksion sharoitda bioekologik xususiyatlarini oʻrganishga qaratilgan tadqiqotlarni xorijlik olimlar Surx, Li va Li (1998), Ernst va Pittler (2000), Bode va Dong (2004), Boone va Shilds (2005), Xrubasik va Pittler (2005) Xrubasik, Pittler va Roufogalis (2005) Grzanna, Lindmark va Frondoza (2005), Tompson va Potter (2006), Yeliopoulos (2007), Shukla va Singx (2007), Ali va boshq. (2008), Nikoll va Xenein (2009), Nader Alla (2017), Xarchilava I.A (2011), Dobyas, Voytix (2019), Gaaga, Tereza A. (2009) tomonidan olib borilgan. Mazkur dorivor oʻsimlikning bioekologik xususiyatlarini YE.P.Korovin tomonidan oʻrganishga qaratilgan tadqiqotlar

amalg oshirilib, 1948-yilda yangi tur sifatida fanga kiritgan.

Tahlil va natijalar. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020-yil 10-aprel kuni "Yovvoyi holda oʻsuvchi dorivor oʻsimliklarni muhofaza qilish, madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish toʻgʻrisida"gi PQ-4670 sonli Qarori imzolandi. Ushbu Qaror dorivor oʻsimliklarni yetishtirish va qayta ishlashni yanada rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish, sohaning eksport salohiyatini oshirish, shuningdek, taʼlim, ilm-fan va ishlab chiqarish jarayonlarini integratsiyalash uchun mustahkam zamin yaratdi.

Maʼlumki, dorivor oʻsimliklar maydonlarining kengayishi, ekiladigan oʻsimlik turlari va hajmining ortib borishi uni qayta ishlash va eksportini koʻpaytirishni ham talab etadi. Shu bois tegishli vazirlik, muassasa va tashkilotlarga tabiiy dori vositalari ishlab chiqarishni va eksportni koʻpaytirish boʻyicha vazifalar belgilandi. Shu bilan birga dorivor oʻsimliklarni plantatsiyalarda koʻpaytirish, buning uchun esa koʻchatchilik va urugʻchilikni rivojlantirish, yangi turdagilarini introduksiya qilish, dorivor oʻsimliklar madaniy plantatsiyalarini va onalik koʻchatzorlarini barpo etish uchun olib kelinadigan urugʻ va koʻchatlar uchun karantin ruxsatnomasini berish tartibini soddalashtirishga doir vazifalar berildi.

Qarorda dorivor oʻsimliklar yetishtirish va qayta ishlashga oid ilmiy-innovatsion ishlanmalarni kuchaytirish, oʻsimliklar madaniy plantatsiyalarini barpo etish va qayta ishlash boʻyicha startap loyihalar shakllantirilishini hamda grant tanlovlari asosida amalga oshirilishi nazarda tutildi [2:47]. Zanjabil (*Zingiber officinale* L) dorivorlik va foydali xususiyatlari bilan bugungi kunda dunyo bozorida yetakchilik qilib kelmoqda. Quyida uning tarkibi va dorivorlik xususiyatlari haqida maʼlumotlar keltirilgan;

Xom zanjabil 79% suvdan, 18% uglevodlardan, 2% oqsildan va 1% yog'dan iborat (jadval). 100 grammda (boshqa oziq-ovqatlar bilan solishtirish uchun ishlatiladigan standart miqdor) xom zanjabil 80 kaloriya miqdorini beradi va B6 vitaminini (kunlik qiymatning 12%) va marganetsni o'z ichiga oladi. (11%), ammo ozuqaviy moddalar miqdori past.

Zanjabil ildizida mavjud bo'lgan foydali vitaminlar va elementlari tufayli yuqori xolesterinni kamaytiradi, natijada testosteron darajasi ko'tariladi, u preparatning potentsiali, prostatitga qarshi profilaktikasi xususiyatiga ega. Umuman, qon aylanishini yaxshilaydi. Uni yangi terilgan paytda ishlatish foydalidir. Zanjabil turli xil va turli sabablarga ko'ra ishlatiladi [2:13]. U yangi terib olinganida suvli va go'shtli bo'lib, ko'pincha sirkada tuzlanib, gazak sifatida iste'mol qilinadi. Choyni qaynoq suvga asal bilan aralashtirilgan ildiz qismlaridan tayyorlash mumkin. Agar u mayiz bilan fermentlangan va konyak bilan aralashtirilgan bo'lsa, uni hatto sharobga tayyorlash mumkin. Pishguncha zanjabil quritiladi va uni kukunga aylantirish mumkin, undan keyin ziravor sifatida yoki zanjabil, pechenye, kraker va pirojnoye, va zanjabil pivosining tarkibiy qismi sifatida ishlatiladi. Hatto konfetlarni zanjabilidan shakar bilan aralashtirib, yumshoq holga kelguncha tayyorlash mumkin. Natijada shakarlangan yoki kristallangan zanjabil olinadi.

Zanjabil Hindistonda juda mashhur oziq-ovqat tarkibiy qismidir. U qalin graviyalarni tayyorlashda, puls va yasmiq karralarini tayyorlashda, choy va kofe uchun ziravor sifatida (ayniqsa sovuq oylarda) ishlatiladi. Malayziya aholisi, Filippin va Indoneziya zanjabilni mazali va shirin shaklida ham yaxshi ko'rishadi [3:87].

Qadim zamonlardan beri zanjabil xalq tabobatida dorivor o'simlik sifatida ishlatilgan. Masalan, "Yamayka zanjabili" dispepsi, gastroparez, sekin harakatlanish belgilari, ich qotishi va kolit uchun tez-tez ishlatilgan. Gripping oldini olish uchun Birma aholisi palma daraxti sharbati va zanjabil aralashmasidan tayyorlangan tabiiy aralashmadan foydalanilgan. Yaponiyada zanjabil qon aylanishiga yordam berish uchun ishlatilgan. Kongoda tayyorlangan tangavisi sharbati davolovchi vosita hisoblanadi. U zanjabil va mango daraxtining sharbatidan tayyorlanadi. Xamir qo'shib tayyorlangan zanjabil Hindistonda ibodatxonalariga joylashtirib, bosh og'rig'ini yengillashtiradi. Ba'zi joylarda zanjabil homiladorlik bilan bog'liq ko'ngil aynish va gijjalar uchun qisqa muddatli yordam sifatida ishlatiladi.

Zanjabil ayollar uchun ham foydali. Masalan, u hayz paytidagi og'riqni kamaytiradi. Homiladorlik paytida toksikozdan azob chekayotgan ayol uchun bu holatda ham eng maqbul tavsiyalardan biri zanjabilidir. Ayollar jinsiy a'zolarining kasalliklari, masalan, bepustlik, yallig'lanish kabi holatlarda ham zanjabil yordam beradi. Bu o'simlik, shuningdek, inson tanasidagi gormonlarni meyorlashtirish xususiyatiga ham ega. O'simlikdan yana xayz og'riqlar bilan, gormonalar darajasini normallashtirish uchun ichish tavsiya etiladi (bosh og'rig'i, asabiylashish). Unga surunkali yallig'lanishda, adezyonlarda qo'shimcha sifatida, bepustlik davolashda foydalanish tavsiya etiladi. Bachadon miomasini davolashda ham bugungi kunda xalq tabobatida keng qo'llanilmoqda. Shuningdek, ayollarga

zanjabilning foydali xossalari bilan, qolaversa og'riqlarni susaytiruvchi va stress, depressiyaning mukammal tarzda bartaraf etadi [3:9].

Homiladorlik davrida zanjabilni meyoridan ortiq iste'mol qilish ko'ngil aynishi, bosh aylanishini keltirib chiqarishi mumkin. Antispasmodik sifatida u oyoqlarning shishishiga yaxshi foyda beradi. Zanjabilidagi foydali moddalar bo'lajak onaning qomatiga foydali ta'sir ko'rsatadi. Bolalarda shamolash kasalligini davolash uchun zanjabil ildizidan foydalanish mumkin. Zanjabil qolaversa bolalardagi gripp va sovuqni bartaraf etishga yordam beradi. Qaynayotgan zanjabilning bug'lanishi nafas olish uchun foydalidir. Agar bola ovqat hazm qilish tizimi kasalliklaridan azob chekayotgan bo'lsa, bu o'simlikdan tayyorlangan choy, qusish, spazmlardan yordam beradi. Zanjabil shuningdek mushaklarning og'rig'ini yo'q qiladi, bolaning immunitetini mustahkamlaydi [5:56].

Zanjabilning qo'llanilish doirasi shu qadar kengki, uni hech ikkilanmay haqiqiy mo'jizaviy dori deb atash mumkin. Keyingi bir necha o'n yildirki uning shifobaxsh xususiyatlari zamonaviy mutaxassislar tomonidan keng o'rganilmoqda. Bugungi kunda hatto zanjabil ko'pgina tabiiy dori-darmonlar tarkibiga kiritilib, organizmni turli illatlardan himoya qilishda va bir qancha kasalliklarga qarshi kurashda tavsiya qilinmoqda. Zanjabil ekstraktlari kosmetologiya sohasida ham keng qo'llaniladi. Xususan, zanjabil ekstraktidan tayyorlangan shampunlar soch to'kilishining oldini olib, soch tolalarining mustahkam hamda yorqin bo'lishini ta'minlaydi. Zanjabil ildizi soch follikulalarini oziqlantirib, ularning o'sishini ham rag'batlantiradi. Bu o'simlik ortiqcha vazndan xalos bo'lishda ham sezilarli natija beradi. Ovqatdan oldin iste'mol qilingan zanjabil choy ishtahani bo'g'adi va, shu bilan birga, yog'larni eritish xususiyatiga ham ega [6]. Har kuni ertalab bir stakan iliq suvga bir choy qoshiq zanjabil, limon va asalni aralashtirib ichilgan damlama immunitetni ko'tarishga va ichki a'zolarining tozalanishiga juda katta yordam beradi. Zanjabil choy odamni tetiklashtirib, mushaklardagi yog' qatlamlarining "erishini" tezlashtiradi, tanadagi ortiqcha suvni haydaydi.

Xulosa. O'simlik dorivor hisoblanib, bu haqida ko'plab olimlarning ishlari diqqatga sazovordir. Uning o'ziga xos foydali xususiyatlari o'simlikni yanada chuqurroq o'rganishga undaydi. Shu bois nafaqat dunyo miqyosida balki mamlakatimizda ham *Zingiber officinale* L. ning keng miqyosida ekish va plantatsiyalarini yaratish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu jihatdan, o'simlikning respublikamizning har bir hududida o'sish siklini, bioekologiyasini o'rganish, yetishtirish usullarini ishlab chiqish dolzarb hisoblanadi.

Bugungi kunda global xavf darajasiga ko'tarilgan o'sma kasalliklarini davolashda Yevropa tajribasidan kelib chiqqan holda mamlakatimizda ham ushbu o'simlikdan foydalangan holda kasalliklarni bartaraf etish va oldini olishda qo'llash yaxshi natija beradi.

O'simlikni dorivorlik jihatlarini ko'proq inobatga olgan holda dori-darmon sanoatida va xalq tabobatida keng miqyosida foydalanish, farmatsevtika sanoati sohasiga yana bir yangi tur dorivor o'simlikni olib kirish bugungi kunda ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Даников Н.И. Целебный имбирь. –Москва: 2014. –С. 210.
2. Watt J.M., Breer-Brandwijk M.G Medicinal and poisonous plants of South and East Africa. 1962.
3. Viestad A. "Recipes and chefs travel the Indian Ocean spice route." San Francisco: Chronicles. 2007. –P. 89.
4. Гусев Н.А. Некоторые способы изучения водного режима растений. 1960. –С. 61.
5. Доспексов Б.А. «Методы полевых экспериментов». -М.: Агропромиздат, 1985. –С.347.
6. Dalbi A. "Dangerous tastes: the story of spices." University of California Press. 2002.

REZYUME. Ushbu maqolada *Zingiber officinale* L.ning o'rganilish tarixi, turga oid butun dunyo bo'yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar, *ZINGIBER OFFICINALE*. L ga botaik tavsif, *Zingiber officinale* L. ning dorivorlik xususiyatlari haqida so'z boradi. Zanjabil (*Zingiber officinale* L) ziravor va shifobaxsh o'simlik bo'lib, zanjabildoshlar oilasiga kiradi. Hindiston va Xitoy mamlakatlarida qadimdan xalq tabobatida zanjabilidan foydalanib kelinadi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье история изучения *Zingiber officinale* L., всемирное научное исследование вида ZINGIBER OFFICINALE. Обсуждаются ботаническое описание L., лечебные свойства *Zingiber officinale* L. Имбирь (*Zingiber officinale* L.) - пряное и лекарственное растение, принадлежащее к семейству имбирных. Имбирь использовался в народной медицине Индии и Китая с древних времен.

SUMMARY. In this article, the history of the study of *Zingiber officinale* L., the worldwide scientific research on the species, ZINGIBER OFFICINALE. Botanical description of L., medicinal properties of *Zingiber officinale* L. are discussed. Ginger (*Zingiber officinale* L.) is a spice and medicinal plant belonging to the ginger family. Ginger has been used in folk medicine in India and China since ancient times.

ЖАНУБИЙ ОРОЛҚУМ ЭНТОМОФАУНАСИГА АЙРИМ АНТРОПОГЕН ОМИЛЛАРНИНГ ТАЪСИРИ

Қ.Д.Реймов – техника фанлари бўйича фалсафа доктори

Б.Д.Гулимбетов – таянч докторант

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Ж.Тажибаева – ўқитувчи

А.К.Сейтмуратов – ўқитувчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

А.Н.Сейлханова – таянч докторант

М.Ж.Медетов – етакчи илмий ходим

ЎзР ФА Зоология институти

Таянч сўзлар: Орол денгизи, энтомофауна, туркум, Қизил китоб, Янги барпо этилган яшил қоплам.

Ключевые слова: Аральское море, энтомофауна, виды, Красная книга, новообразованный зеленый покров.

Key words: Aral Sea, entomofauna, species, Red Book, Newly established green cover.

Кириш. Планетамиздаги тўртинчи йирик кўл – Орол денгизи XX асрнинг 60-йилларидан бошлаб Амударё ва Сирдарё сувлари кишлок хўжалиги эҳтиёжи учун, айниқса чўлдаги пахта ва шоли экинларини суғоришда жадаллик билан фойдаланила бошлади. 1960-йилгача Амударёнинг умумий оқимидан фақат 5% суғориш учун қўлланилган бўлса, суғориладиган майдонларнинг кенгайиши Амударё йиллик сув оқимининг 1980-йиллар охирида тўла сарфланишига олиб келди ва Орол денгизининг офатли қуришига олиб келинди, натижада ўз майдонининг 70% ини йўқотди ва ёқалик чизиги 80-120 км га чекинди, денгиз деярли 5 млн га очилиб қолди, у сайёрадаги энг ёш кўл – Оролқумга айланди [1,2,5,6,8,9]

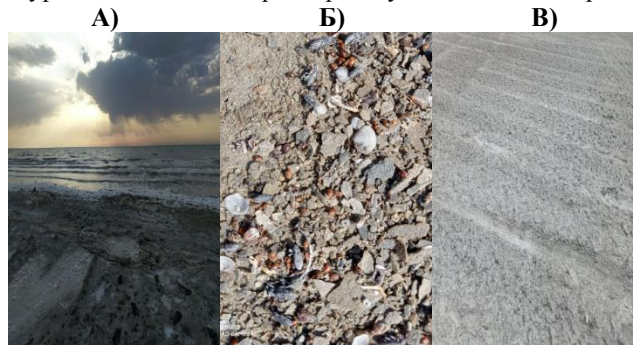
Бундай экологик шароитларнинг ўзгариши регионнинг биохилма-хиллигига кескин ва салбий таъсир кўрсатди, сут эмизувчиларнинг турлари сони 70 дан 32 гача, қушлар 319 дан 160 гача (жумладан, ин қурувчи турлар (173 дан 38 гача), ўсимликлар сони эса 423 дан 370 гача камайди (Глазовский, 1990, Latchinibskiy, 1996). Орол сувининг шўрлиги 14 дан 150 г/л гача кескин ортди, океанлар суви шўрлигидан бир неча маротабага ортди, бу эса ихтиофаунаси учун фалокатли бўлиб, Оролдаги болиқларнинг 32 туридан битта тури ҳам қолмади [6,7].

Амударё ва Сирдарё оқимининг камайиши, баҳорги сув тошқинларининг камайиши ва ерости сувлари сатҳининг пасайиши чўлга айланишига олиб келган ҳолда сезиларли зарар келтирди. Тузларнинг ер устига аккумуляцияси деярли ҳеч нарса ўнмайдиган фазанинг юзага келишига олиб келди. Ноёб тўқай ўрмонзорларининг майдони бош ва иккинчи даражали сув оқимлари бўйлаб кескин камайди. Дельталарнинг қуриши кўллар майдонини, сув-ботқоқ ўсимликлари ва улар билан боғлиқ қамишзорларининг майдонини сезиларли камайтирди. Бу ўзгаришлар биологик хилма-хиллик сонининг кескин камайишига олиб келди [3,4,6].

Материал ва методика. Тадқиқотлар 2019-2023 йиллар давомида жанубий Оролқўм ҳудудларида олиб борилди. Тадқиқотларда Б.Биенко (1950), Кириченко (1951) ҳамда Голуб (2012) ларнинг усуллари асосида олиб борилди. Ҳашаротларни йиғишда диаметри 34-40 см бўлган энтомологик тутқич (сачок) ва диаметри 1X1 бўлган оқ матолардан фойдаланилди. Орол денгизининг қуриган тубидаги ҳашаротлар турларини

(Клюге Н.Ю. 2020.) систематикаси асосида замонавий рўйхати шакллантирилди.

1-расм. Орол денгизи қуриши ва кучли шўрланишининг ҳашаротлар популяциясига таъсири.

Изоҳ; А ва Б) — шўрланган сувнинг ҳашаротларни буткул нобуд қилиши, В) кучли шўрланиш ҳашаротлар тухум қўйишига салбий таъсири.

2-расм. Қуриган Орол денгизи тубида барпо этилган яшил қопламларнинг ҳашаротлар популяциясига таъсири.

Олинган натижалар ва муҳокама. Тадқиқотлар Орол денгизининг антропоген омиллар билан боғлиқ ҳолда қуриши иқлим ўзгаришига олиб келди, оқибатда кўпчилик ҳашаротларнинг яшаш станцияси баланси издан чиқди. Ҳайвонлар фаунасидаги Қорақолпоғистонда қамиш чакалакзорларига эга бўлган кўпчилик кўлларнинг қуриши ҳисобидан, мезофит турларнинг йўқолиб кетиши ва бу ерга сезиларли ксерофит турларининг кириб келиши йўли орқали устунлиги шаклланиб бўлсалар Орол денгизининг қуриган тубида янги яшил қопламларнинг барпо этилганлиги,